

Микола КРУПАЧ

Львів, Львівський національний університет ім. І. Франка

УДК 821.161.2-1.09 Сосюра В., Маланюк Є. "1917-1921"

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12572>

ФРОНТОВІ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ ТА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1917–1921 РОКІВ

Резюме: Досліджуючи генезу української еміграційної поезії міжвоєнного періоду потрібно враховувати, що зароджувалася вона передусім у колах українських військових, зокрема воїнів Армії УНР, котрі безпосередньо брали участь у національно-визвольній боротьбі 1917–1921 років, а після її поразки опинилися переважно в таборах інтернованих на території Польщі. Однак, такі термінологічні окреслення, як «празька школа» та «вісниківство» дивним чином оминають фіксацію цих історично важливих фактів. Тож у статті здійснений аналіз ідейно-тематичного спрямування фронтових поезій В. Сосюри та Є. Маланюка, які були написані під час їхнього перебування в Армії УНР. Особливу увагу звернено на антимосковському спрямуванні творів поетів-воїнів. На території окупованої України, де залишився В. Сосюра, ця тема була під забороною. Натомість свій розвиток вона віднайшла в еміграції, зокрема у творчості Є. Маланюка.

Ключові слова: Є. Маланюк, В. Сосюра, фронтова поезія, мілітарний романтизм, національно-визвольна боротьба, російська окупація.

THE FRONT POEMS OF VOLODYMYR SOSIURA AND YEVHEN MALANIUK DURING THE WAR OF NATIONAL LIBERATION IN 1917–1921

Abstract: In researching the genesis of Ukrainian emigration poetry of the interwar period, it should be taken into account that it originated primarily in the circles of the Ukrainian military, in particular, soldiers of the Army of the Ukrainian People's Republic, who directly participated in the national liberation struggle of 1917–1921, and after its defeat ended up mostly in internment camps on the territory of Poland. However, such terminological definitions as „Prague School” and „Visnykivstvo” strangely bypass the fixation of these historically important facts. Therefore, the article analyzes the ideological and thematic direction of the front poetry of V. Sosiura and Ye. Malaniuk, which were written during their stay in the Army of the Ukrainian People's Republic. Special attention is paid to the anti-Moscow direction of the works of warrior poets. On the territory of occupied Ukraine, where V. Sosiura remained, this topic was prohibited. Instead, this theme found its development in the emigration, in particular, in the work of Ye. Malaniuk.

Keywords: Ye. Malaniuk, V. Sosiura, front poetry, military romanticism, national liberation struggle, Russian occupation.

Так звані фундаментальні *Історії української радянської літератури* переважно розпочиналися розділами, у яких презентована творчість письменників періоду Жовтневої революції 1917 р. та начебто подальшої громадянської війни в Україні. Часто в таких підручниках автори окремо здійснювали огляд фронтової поезії прибічників більшовизму, а насправді – московської окупаційної системи. Серед фронтових поезій червоноармійців особливе місце займала творчість Во-

лодимира Сосюри. А згодом його поема *Червона зима*, датована начебто 1921 р., закріпила за ним «славу» найвідомішого серед українців поета-фронтовика, котрий боровся за повалення влади УНР та утвердження натомість кремлівського окупаційного режиму. Однак ще 1926 р. у спогадах *З минулого* В. Сосюра не приховував, що доволі докладно описані в поемі події його відправки на фронт насправді відбувалися після самостійного добровільного рішення стати воїном саме Армії УНР («петлюрівцем»), а не червоноармійцем.

Так, із поеми *Червона зима* дізнаємося, буцімто ліричний суб'єкт В. Сосюра веде оповідь від імені тих українців, що «повстали» та «йшли Петлюру бити». Правда, невдовзі автор додав, що червоноармійці, яких відправляють «на фронт», не бояться «банд злотопогонних», очевидно, маючи на увазі російських білогвардійців (згадаймо хоча би новелу Григорія Косинки *На золотих богів*). У творі В. Сосюра мова радше не йде про історичну помилку. Насправді автор, як і в багатьох інших творах «совєтського» періоду, здійснив цілком свідому фальсифікацію фактів історії, ототожнивши Армію УНР під проводом Симона Петлюри з армією російських монархістів, котрі, як і московські більшовики, окупували Україну, зокрема, в часи національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років. Також автор поеми, описуючи від'їзд із вокзалу червоноармійців, зобразив їх не у звичних для них шпильястих «будьонівках», а в «шапках лахматих», що, зокрема, носили воїни так званих гайдамацьких підрозділів, в одному з яких і розпочав службу в Армії УНР В. Сосюра. А ще ліричний герой поеми *Червона зима* оповідав, як «біля вагонів» юнаки «співають *Чумака*», як «коло дзвінка сестра сумуючи стоїть», а також шкодував, що «мати не прийшла» його «на бій випроводжати»¹.

Водночас у спогадах *З минулого* в підрозділі *Проти червоних* В. Сосюра зобразив аналогічну картину відправки юнаків на фронт, однак уже у складі гайдамацького полку «батька Волоха»:

«Нас відправляють на позиції...

І чудно. Я був безпричинно веселий... наче мене це не торкалося... Тільки сестра моя стояла біля дзвінка і сумно, сумно дивилася на мене...

Вона вмерла 1919 р., я так її й не побачив. А мати не прийшла мене провождати, бо не знала про відправку на фронт...

Ми співали «Чумака».

Було нам весело, наче їхали ми не на смерть, а роззброювати німців...»²

Як стверджує Борис Антоненко-Давидович у листі до Григорія Гребенюка від 31 травня 1979 року «потреба заробляти великі гроші штовхала» В. Сосюру «переінакшувати на новий ґрунт давні твори». Так, поема *Червона зима* була «в першотворі зовсім іншою». Зокрема, там були й такі рядки:

За нами крики дальнії –
У бога, в веру, в мати!
Хоть волосонку дай мені
У сні поцілувати!..

¹ В. Сосюра, *Червона зима. Поезії*, Харків : Всеукраїнське видавництво, 1922, с. 3–4.

² В. Сосюра, *З минулого*, «Червоний шлях» 1926, № 10, с. 149.

Також і відома в «совєтські» часи балада *Комсомолец* (її напам'ять вивчали в школі) первинно начебто мала назву *Балада про гайдамаків* та закінчувалася словами: «Я – гайдамака! Стрілай!» Із цього приводу Б. Антоненко-Давидович із жалем писав: «Сосюра гвалтував свою музу, змушуючи її бездарно відгукуватись на всякі офіційні дати, і водночас пописував нишком усякі «захальвні» вірші... Це трагедія поета, а може, й усієї нашої сучасної літератури. Двоїстість губила в Сосюрі поета, дарма що в душі він лишався таким же, яким пішов 1918 року в 3-й Гайдамацький полк»¹.

Водночас і Михайло Слабошпицький, покликаючись на Олесь Жолдака, твердив, що первісним героєм балади *Комсомолец* начебто був «гайдамака». Тож, на думку М. Слабошпицького, історію української літератури «треба переписувати заново, пояснюючи палімпсести в багатьох текстах, які видавалися нам як непорушно канонічні»². А Віра Агєєва, пишучи про українську літературу в «сталінській радянській державі» (очевидно, у цій спробі термінологічного окреслення московського окупаційного режиму радше можна вбачати ознаки okazionalizmu, зокрема ідейно-політичного), і про поему «Відповідь» В. Сосюри, заговорила навіть про «тексти-шифри з подвійним дном», або ж «твори-шифрограми»³.

Цікаво, що Б. Антоненко-Давидович написав і про присвячену йому з волі В. Сосюри «поему». Її автор подарував Б. Антоненку-Давидовичу начебто на початку 1960-х років із таким написом: «Дорогому козакові 2-го Запорізького полку Б. А.-Д. від козака 3-го Гайдамацького полку В. С.». Борис Антоненко-Давидович стверджував, що ця поема вилучена в нього 1977 р. під час обшуку⁴. Однак в архіві письменника зберігся доволі розлогий поетичний твір В. Сосюри з присвятою: «Дорогому другу Борису на золоту згадку про нашу грозову юність». Датований він 9 червнем 1969 р. Очевидно, цей текст не можна ототожнювати зі згадуваною поемою. Утім, він може дати уявлення про ідейно-тематичне спрямування втраченого твору В. Сосюри. Зокрема в ньому, згадуючи «грозову юність», проведено в Армії УНР, автор шкодував, що над його «чолом» тоді ще «не сяяла в даль **червона зірка**» [тут і далі виокремлення в цитатах мої. – М. К.], яка, між іншим, стала одним із символів російсько-більшовицької окупації. Також В. Сосюра патетично стверджував, що й Б. Антоненко-Давидович «поклонивсь полків могуті / й **червоній правді**», тобто пристав на бік російських окупантів. Такий історичний факт начебто дав привід В. Сосюрі пошкодувати Б. Антоненка-Давидовича, що став багатолітнім в'язнем кремлівської окупаційної системи:

За що ж тебе терзали люті,
як і Ковіньку, двадцять літ?

¹ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович згадує Сосюру*, [у:] Незборима нація. <http://nezborgyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24. 03. 2023)

² М. Слабошпицький, *25 поетів української діаспори*, Київ : Ярославів Вал, 2006, с. 87.

³ В. Агєєва, *Тексти з подвійним дном*, «Тиждень», 30 червня 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podvijnym-dnom/> (24.03.2023).

⁴ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович...*

Дивився ти в гарматні жерла
і йшов на смерть за свій народ.
За що ж літа твої пожерла
ота сволота із сволот?¹

Поетичний текст В. Сосюри також цікавий тим, що автор відважився охарактеризувати представників окупаційної системи Кремля та їхніх українських поплічників «люtimi» та назвати «сволотою із сволот». Ці окреслення передусім стосувалися виразників московських спецслужб в Україні, котрих ще 1928 р. він неабияк прославляв, зокрема й у поемі *ГПУ*. Поет також подав хоча й метафоричне, але доволі точне окреслення методів ідейно-політичного фальсифікування, які й досі застосовує пропагандистська система кремля:

Брехню вона за правди перла
нам видавала в чорні дні.
Й брехня їх, квітами повита
(щоб чорта заховать копита...),
здавалась правдою мені².

Звичайно, було би хибно до оцієї «сволоти із сволот» зараховувати лише представників московських спецслужб і російських пропагандистів. Авторське окреслення насправді набагато ширше і включає в себе усіх слуг окупаційної системи, зокрема й ідейно-політичних, до яких належали не тільки письменники, але й літературні критики. Так, за свідченням Б. Антоненка-Давидовича, власне «ставлення до ортодоксальної критики» В. Сосюра продемонстрував в інвективній епіграмі на Л. Новиченка:

Ти вже не раз терзав поета
За те, що любить рідний край:
В душі ти просто спірохета,
В літературі – поліцай!³

Якщо цитована епіграма справді належить В. Сосюрі, то варто зазначити, що він також виконував у «літературі» обов'язки «поліцай», а точніше співробітника московського ГПУ (Главного политического управления), зокрема, погрожуючи в поемі *Відповідь* розстрілом Є. Маланюкові. У цьому ж творі В. Сосюра так само «брехню» (зокрема про С. Петлюру та Є. Маланюка) видавав «за правди перла», «повивав» її політично камуфляжними «квітами», аби в Україні краще московського «чорта заховать копита». Докладніше про ідейно-політичний фальсифікат В. Сосюри уже доводилося писати у статті «*Національний герой*» у ролі «класово-

¹ В. Сосюра, «*Ти, як і я...*», [у:] *Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників*, Київ : В-во ім. О. Теліги, 1999, с. 159–160.

² Там само, с. 160.

³ Г. Гребенюк, *Борис Антоненко-Давидович...*

го ворога»: генеза художньо-пропагандистських метаморфоз¹. Однак дехто з літературознавців і досі переконує, що В. Сосюра, пишучи *Відповідь* Є. Маланюкові, «майже під дулом пістолета виконав» навіть не політичне, а всього лише «соціальне замовлення партії»². А в харківському видавництві «Фоліо» виходить серія «Митці на прицілі», одна з книг якої присвячена й В. Сосюрі.

Однак, під яким ідейно-політичним «прицілом» окупантів перебував поет, наприклад, 1957 р. – у часи вже так званої «хрущовської відлиги»? Саме тоді він узявся дещо переробити вірш *Неокласикам*, уперше опублікований 1926 р. Уже тоді цим політичним фальсифікатом В. Сосюра взяв на «приціл» групу непересічних українських поетів, котрі в пореволюційні часи намагалися збагачувати національне мистецтво (згадаймо хоча б сонет *Мистецтво* М. Рильського зі збірки *Під осінніми зорями*), а не виконувати ідеологічні замовлення окупантів. Згодом російські загарбники трьох із «п'ятірного грона» неокласиків позбавили життя. 1957 р. із них залишався живим лише М. Рильський. Уже навіть у новій редакції вірша *Неокласикам* В. Сосюра тричі згадує про ловлю риби вудками, чим явно натякає, зокрема, на *Рибальське посланіє* (1920) та *Друге рибальське посланіє* (1924) М. Рильського. Отож із контексту вірша стає зрозуміло, що серед неокласиків В. Сосюра намагається оголосити класовим ворогом передусім його. І це тоді, коли зовсім недавно ортодоксальні критики цькували самого В. Сосюру за вірш «Любіть Україну». Правда уже весною 1960 р. у шухлядній поемі *Розстріляне безсмертя* той же В. Сосюра доволі прихильно згадував неокласиків, які стали жертвою московського окупаційного режиму. Невдовзі він навіть сфотографувався із М. Рильським. І цю світліну згодом вмішували у видання творів В. Сосюри. А ще поети присвячували один одному доволі прихильні вірші. Та найважливіше, що В. Сосюра, намагаючись фальсифікувати збірний портрет неокласиків як буцімто прихильників царської Росії та капіталістичного Заходу, гордо протиставляв їм себе в образі саме *червоноармійця*. І неспроста.

Так, своє за змістом цілком мирне *Рибальське посланіє* М. Рильський датував літом 1920 р. У цей час В. Сосюра дійсно уже перебував в лавах російської окупаційної (червоної) армії. Він навіть, як стверджує один із «совєтських» підручників у рубриці *Фронтowa творчість*, 11 серпня 1920 р. у московській газеті «Красная звезда» опублікував російськомовний вірш *На Варшаву*, де писав:

В огне и дымах зорь кровавого заката
С заржавленных ворот засов последний сбит,
И больше нет преград для красного солдата,
В Варшаву вольный путь в лучах побед горит.

Важливо також зазначити, що цитата із вірша В. Сосюри уміщена в розділі *Література періоду громадянської війни*. Також у підручнику вказано, що під

¹ М. Крупач, «Національний герой» у ролі «класового ворога»: генеза художньо-пропагандистських метаморфоз, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020, випуск 85, с. 38–50.

² М. Слабошпицький, 25 поетів ..., с. 87.

нею стоїть підпис поета саме як червоноармійця 361 полку, 41 дивізії, 14 російської армії¹.

Таким чином, сучасному читачеві доволі важко вибудувати у власній уяві логічний образ В. Сосюри, зокрема як національного поета. А саме таким його намагається презентувати низка сучасних дослідників, котрі часто брак фактів (у тому числі й літературних) компенсують доволі сентиментальними оповідями про «двох Володьок», в яких «націоналіст» обов'язково перемагає «комунара». У той же час уже в незалежній Україні перевидають його поему *Червона зима*. Во-на, як і в окупаційні часи, начебто історично засвідчує, що на наших землях упродовж 1917–1921 рр. таки тривала «**громадянська війна**». Нехай із різними коментарями, але все ж перевидання зазнала й поема *Відповідь*, де воїна Армії УНР, котрий, на відміну від В. Сосюри, не зрадив військової обітниці Батьківщині, автор безпідставно обляв **фашистом** («фашистиком»). Зараз російська пропаганда «фашистами» називає всіх національно свідомих українців. І начебто задля боротьби з ними Росія й розв'язала повномасштабну війну в Україні.

Однак не слід забувати, що в ролі «зародків» сучасної кремлівської пропаганди часто слугують тексти самих українців, зокрема й В. Сосюри. Варто лише погортати деякі проросійські сайти, аби там надібати, наприклад, поему *Відповідь* чи баладу *Комсомолец*, уже навіть у XXI ст. заново перекладену російською мовою. Власне там ці та інші тексти представлені саме як «комунарські» твори В. Сосюри, а їх автор репрезентований як справжній борець із українським «фашизмом». Отож у свідомості читачів, у тому числі й деяких українців, і далі вперто живуть політичні образи «двох Володьок».

Утім мета цієї публікації не «розшифровувати» ідейно-політичні абрисы «двох Володьок» Сосюр, один із котрих (промосковський «комунар») прагнув розстріляти не тільки «націоналіста» Є. Маланюка, але й самого себе, зокрема й за те, що обидва свого часу перебували в Армії УНР. Натомість у цій статті хотілося б звернути увагу на те, що в певний період національно-визвольної війни 1917–1921 рр. В. Сосюра та Є. Маланюк були не тільки воїнами-«петлюрівцями», але й писали **фронтові вірші**, завданням яких було підтримати морально-бойовий дух Армії УНР. Власне, застосовуючи біографічний, історико-культурний, порівняльний та інші методи літературознавчих досліджень, здійснено спробу проаналізувати віднайдені фронтові твори цих поетів. Водночас мета цієї публікації, зокрема в часи чергової окупаційної війни Росії, розв'язаної вже у XXI ст., привернути ще більшу увагу національно-державницьких дослідників до фронтової творчості українських поетів-воїнів періоду визвольної боротьби 1917–1921 рр., адже політичні мотиви їхніх тогочасних творів, на жаль, не втратили актуальності й у сьогоденні.

Отож якщо наслідувати ідеологічні норми укладання «советських» підручників, то вже в незалежній Україні вартувало б спробувати провести альтернативне дослідження, яке умовно можна назвати *Історією української національно-державницької літератури*. Відповідно перший розділ у ньому мав би бути присвячений творчості українських письменників періоду Лютневої революції та по-

¹ О. Білецький, С. Крижанівський, Л. Новиченко та ін., *Історія української літератури. Т. II. Українська радянська література*, Київ : В-во Академії наук УРСР, 1950, с. 53–54.

дальшої національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. Окремо вартувало б презентувати і фронтову поезію воїнів Армії УНР, які збройно боролися проти чергової російської окупації України. Власне у цій частині дослідження передусім мала б бути представлена не тільки фронтова поезія Є. Маланюка, але й В. Сосюри, який деякий час був воїном-добровольцем Армії УНР.

Правда, фронтових видань УНР цього періоду майже не збереглося (за винятком поодиноких). Досі, наприклад, так і не віднайдено фронтову збірку *Пісні крові* В. Сосюри, яка начебто за фінансовим сприянням Омеляна Волоха побачила світ у Проскуріві, очевидно, 1919 р., та яку в автобіографічному романі *Третя рота* поет також вважав утраченою. Проте окремі фронтові вірші В. Сосюри дослідникам усе ж удалося віднайти. Два з них надруковані у «фронтовій газеті Української народної армії», що мала назву «Український козак». Перший (*Я знаю: буде час, і сонце ясне встане...*) був там опублікований 27 червня 1919 р, а другий (*То не вітер віє із тьми-домовини...*) побачив світ 1 липня 1919 р.¹

Також на публікацію віршів козака 3-го Гайдамацького полку В. Сосюри («Сосюри») у тижневику «Селянська громада», що 3 серпня 1919 р. вийшов у Кам'янці-Подільському, натрапив і Василь Горбатюк. Перший із відшуканих творів має назву *Останній бій*. У ньому поет-воїн метафорично бачив, як «горять вогні», «нові палають зорі», як «чорні хмари йдуть нове розб'ють життя», як «і виють, і ревуть зелені хвилі в морі» та, врешті, як «Світлий хтось іде» і «геть летить сміття». Ця візія наявна в першій строфі вірша. Далі мілітарні думки автора більш докладно представлені у наступних трьох строфах, у яких ліричний суб'єкт говорить про власні «минулі мрії», про розцвіт «чудових чар надії», показує читачеві («Ти бачиш!»), як «он ідуть з червоними штиками» (від крові, а не за кольором стягу російсько-більшовицьких окупантів) українські вояки, а «попереду» них «той, хто всіх підняв на бій / За волю золоту досвітніми огнями»².

Тож у поетичному тексті В. Сосюри наявні чи то один, чи то два конститутивні персонажі, визначити прототипи яких не так уже й просто. Можна припустити, що в «останній бій» українських воїнів символічно веде саме Головний Отаман військ УНР – С. Петлюра. Можливо, його потрібно ототожнювати з образом «когось Світлого», яким, урешті, у контексті творчості, наприклад, молодого Є. Маланюка, міг би бути і Христос, і Шевченко, а то і ще хтось. Та найважливіше, що начебто саме керманіч національно-визвольної боротьби в фронтовій поезії В. Сосюри навчив українців (а передусім – воїнів) розрізняти, «де наш і де чужий»³.

У мілітарній візії В. Сосюри багато метафор-символів, що близькі як до Маланюкових, так і до інших авторів, котрі були учасниками національно-визвольної війни українського народу 1917–1921 рр. Однак, уже в перших віднайдених текстах Є. Маланюка дореволюційного періоду відчутна перспективна візія волі України, побудована передусім на концептуальному осмисленні і хрис-

¹ А. Печерський, *Гайдамака Володимир Сосюра: до 125-річчя від дня народження*, [у:] АрміяInform. Січень 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023).

² В. Горбатюк, *Грізна зброя «козака Сосюри»*, «Літературна Україна» 2007, 23 серпня, № 32, с. 1.

³ Там само.

тиянської есхатології загалом, й індивідуальної історіософії Т. Шевченка зокрема. Тож коли спробувати віднайти вірші В. Сосюра розглянути в контексті дореволюційного доробку Є. Маланюка, на перший погляд доволі спорідненого тематично, то зразу ж стає відчутним «дисонанс» генеалогії їхніх творчих ідей.

Наприклад вірш В. Сосюра *То не вітер віє із тьми-домовини...*, майже одночасно опублікований у часописах «Український козак» та «Селянська громада», розпочинається запереченнями, близькими до алюзій чи навіть ремінісценцій із творів Т. Шевченка, зокрема з містерії *Великий Лях*: «То не вітер віє із тьми-домовини, / То не сови будять помертвілий гай». Уже в цих рядках відчутно, що молодий В. Сосюра немовби прагне відмежуватися від Шевченкової, як каже В. Сімович, «містерії-правди»¹ про окуповану Україну. Однак ще в першому вірші він використовує метафори-символи, які близькі до Шевченкових. А от уже у другій поезії В. Сосюра позбувається «містерійної» метафоричності, характерної зокрема для творчості письменників, які прагнуть обійти цензурні перешкоди, і як воїн незалежної держави, відкрито каже «правду» про ворога-окупанта:

Чую плач і стогін з милої України...

Знов **москаль** мордує мій коханий край.

Правда уже в наступній строфі В. Сосюра знову повертається до метафорики, що нагадує Шевченкову («стогне вітер в ставнях», «в сльозах кривавих думи мої й ночі» тощо), але тепер використовує її для глобалізації картини «мордування москалем» України. Таким чином у творчості молодого В. Сосюра (зрештою, як і більш зрілого) важливу роль для поетичної оповіді відіграє його перебіжна експресивність, яка часом немовби не встигає опанувати форму визрілої думки, що її можна досягнути всебічним напруженням інтелекту. Зрештою на фронті було не до філософських роздумів. Тож за мету В. Сосюра, очевидно, ставив написання плакатного вірша, у якому він, грозючи «багнетом блискучим», уже бачив, як у «свій край холодний утіка **москаль**»².

Згодом такі ж агітаційно-плакатні вірші, сповнені експресії лжекласової ненависті, він писатиме і проти своїх побратимів по зброї. Зокрема в поемі *Відповідь* 1927 р. грозитиме кулею в лоб Є. Маланюкові за його поетичне *Послання*. В. Сосюра знову буде змушений «учитися» заново розрізняти, «де наш і де чужий». І прикрість української історії в тому, що ще недавно «наш» Є. Маланюк, зокрема і як ідейний побратим по зброї, в умовах нової російської окупації (тепер уже більшовицької) враз змушений ставати для колабораціоністів «чужим».

Іншою є поезія Є. Маланюка. Навіть рання – вона є наслідком не просто натхнення юного поета, а плодом його довготривалих роздумів (інтелекту), експресивно відтворених у злободенній тематиці певного часу. І коли в цитованій поезії В. Сосюра (як і переважна більшість тодішніх молодих поетів, ангажованих соціалістичною ідеологією) мріє про «нові зорі», про «нове життя» в Україні, то Є. Маланюк – навпаки. Він прагне повернути на рідну землю, умовно кажучи, «старі» часи (період Київської Русі чи козацької доби), коли Україна була **віль-**

¹ В. Сімович, «Великий Лях» *Тараса Шевченка*, «Вісник СВУ» 1915, № 11–12, с. 9.

² В. Горбатюк, *Грізна зброя...*, с. 1.

ною державою. Таким чином, вектор історіософічних ідей незалежності України в переважній більшості політичних творів Є. Маланюка буде спочатку скерований у минуле (хоча б контекстуально, а часом навіть на лексичному рівні, коли поет використовує слова, характерні для певної епохи), аби його через тамтешнє «заламування» спрямувати в майбутнє. Правда не стільки в «нове» (часто для поетових ровесників буцімто «комуністичне майбутнє»), як **традиційне** для українського народу.

Власне така **консервативна** ідейна спрямованість відрізняє тексти Є. Маланюка від творів інших письменників, котрі в період національно-визвольної війни переважно, як стверджує В. Горбатюк, «виступали під псевдонімами і залишилися невідомими», зокрема й у кам'янець-подільському часописі «Селянська громада», що «відрізняється своєю увагою до літератури»¹. Є. Маланюк перебував у Кам'янці-Подільському в 1919 р., тож цілком можливо, що якийсь із втаємничених псевдонімів навіть у цій газеті може належати йому. Та ідентифікувати його зараз не так уже й просто.

Проте, досліджуючи проблематику витоків української еміграційної літератури 1920–1930 років, ми мусимо опрацьовувати й тогочасні періодичні видання, які виходили за межами України. За принципом хронологічного підбору, одним із перших у поле зору потрапив «тижневик Українського Козацтва» «Син України», який видавала Українська Військова місія у Варшаві ще з 7 серпня 1920 р. У ньому вдалося виявити низку різножанрових текстів, які тим чи іншим чином указували на певну спорідненість із творчістю Є. Маланюка. Підписані вони по-різному (у тому числі й криптонімами та явними псевдонімами), але ідейно-тематично та стилістично немовби ставали частинами мегатексту письменника.

У процесі пошукової роботи вдалося з'ясувати, що Є. Маланюкові належить ціла низка втаємничених псевдонімів і криптонімів, серед яких і В. Запонюк². Якраз ним підписаний вірш *З циклу «Пісні багнетів»*, що побачив світ у травні 1921 р. в часописі «Син України». Таким чином вдалося виявити перший факт співпраці Є. Маланюка з цим періодичним виданням. Передусім потрібно зазначити, що вже сама назва циклу Є. Маланюка дещо співзвучна з найменуванням дебютної книги поезій В. Сосюри, а то й, можливо, ідейно-тематично запозичена в нього. Згадаймо хоча б мілітарну героїзацію воїнів УНР не тільки у метафоричному, але й у цілком реалістичному образі «червоних штиків» (багнетів) у цитованому вірші В. Сосюри. Власне у віднайденій поезії Є. Маланюка фронтові, за В. Сосюрою, «пісні крові» співають саме «багнети» («Співають багнети про сльози і кров»). Утім якраз Є. Маланюкові прикро, що смертоносні «багнети» так і «не вміють співать про любов». Фронтowa дійсність надто жорстока: якщо воїн першим не вб'є ворога, то тоді той позбавить життя його. Тож вірш Є. Маланюка в контекстуальних глибинах навіть можна вважати дещо **пацифістським**. Його ліричний суб'єкт радий би, за Христом, «любити ворогів». Та ворожі «багнети», що уособлюють мілітарну силу загарбників, не відають почуття «любові». Тож ставлять ліричного героя перед смертельною

¹ Там само.

² М. Крупач, *Невідомий Євген Маланюк. В. Запонюк – утаємничений псевдонім Є. Маланюка*, «Дзвін» 2006, № 5–6, с. 114–119.

дилемою: або безневинно загинути від безжального ворога-загарбника, або ж убити його першим, захищаючи таким (проте безальтернативним) чином і себе, і загалом власний народ від чужоземної окупації.

Водночас мілітарний вірш Є. Маланюка написаний у надзвичайно ліричній манері, характерній саме для ранньої творчості поета, яка майже невідома широкому колу не тільки пересічних читачів, але й літературознавців. Він також не був уміщений у збірці віршів Є. Маланюка під псевдонімом В. Запонюк, які за сприяння Р. Кудлика у 2006 р. вдалося опублікувати у львівському журналі «Дзвін». Тож видається, він заслуговує бути процитованим повністю:

Багнети співають, багнети гудуть;
Вояки під спів їх на ворога йдуть.

Проводить їх вітер, проводить їх мла
В дорогу, де повно страхіття і зла.

Їм стелять доріжку бадилля і мох, –
Що станеться з ними, то відає Бог.

А вітер легенький – цей приятель їх,
Співець безталання і марних утіх –

Лиш тільки багнетів торкнеться на мить,
Вже спів їх нудьгою бринить і бринить.

Співають багнети про сльози і кров,
Та тільки не вміють співать про любов¹.

Про приналежність Є. Маланюкові інших віршів, віднайдених у варшавському тижневику «Син України», доладніша інформація подана у статті *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*². Протилежність поезій, підписаних псевдонімом Василь Гур, Є. Маланюкові загалом не викликає сумнівів, адже в них наявна низка символів і метафор, які (звісно, у дещо модифікованих варіантах) можна часто зустріти в його подальшій творчості. Наприклад, у поезії *Гей, на коні!..* російських окупантів із-поміж іншого названо «примарами», «тими, що **тьмою** поле **криють**», а у вірші *Убийникам* (25. V. 1926), присвяченому пам'яті вбитого в Парижі С. Петлюри, вже вся Україна зображена землею («там»), «де **тьмою** **душило лани**, / Де ордою **буяла навала**»³. В обох текстах лексема «тьма» вжита не тільки як метафора, але і як давньоруський військовий термін (десятитисячне військо), правда, кількісно

¹ В. Запонюк, *З циклу «Пісні багнетів»*, «Син України» 1921, 8–15 травня, № 15–16, с. 3.

² М. Крупач, *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, Українське літературознавство, Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.

³ Є. Маланюк, *Поезії*, Львів : «Фенікс ЛТД», 1992, с. 217.

лише орієнтовний. А своєрідним «прообразом» цієї «тьми» в реальності, як впливає передусім із публіцистичних текстів Є. Маланюка, можна вважати, зокрема, більшовицьку кінну армію С. Будьонного.

Вірш *Недовірка* цілком заслуговує аби його вважати взірцем мілітарно-плакатної поезії захисників державної незалежності України. У творі в надзвичайно лаконічній формі пролунав доволі потужний заклик до співвітчизників – стати на захист власної землі («краю») вже в найтрагічніші моменти національно-визвольної боротьби: «Спасай / Свій край, / Іди хуткіш / І тим / Святим / Себе потіш». Подібну версифікацію Є. Маланюк згодом використав, наприклад, у третьому вірші циклу *Елегії*¹.

Після Другої світової війни, начебто зайнявши народолобну позицію, Ю. Шевельов цілком необґрунтовано й упереджено згуртував еміграційних письменників міжвоєнного періоду, зокрема й учасників національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. у політично цільне націоналістичне об'єднання, яке назвав «донцовщиною», або ж «вісниківством». Він також у дусі російських пропагандистів прирівняв його до таких злочинних режимів, як «*російський большевизм і німецький гітлеризм*», які назвав «рідними братами донцовщини». Водночас Ю. Шевельов твердив, що еміграційні письменники – це «люди, що *втратили стежки до народного серця*», «люди, що *втратили* в подіях 1917–1921 років *контакт з народом*» та котрі, «замість шукати, як цей контакт відновити, вирішили свою слабкість піднести на ступінь чесноти». Ю. Шевельов також визнавав, що «вісниківство можна розуміти *тільки* як реакцію на *поразку української національної революції*». Однак, на його думку, «як вияв цієї реакції», «вісниківство» – це «*течія*», буцімто «глибоко *трагічна* в своїй внутрішній суті», вона – «*суцільна гістерія*, суцільний зойк» тощо. Причиною цієї «гістерії» Ю. Шевельов суб'єктивно вважав «почуття страшно *самотності*» самих «вісниківців». Мовляв, після поразки національно-визвольної боротьби вони залишились у цілковитій меншості, а тому начебто всього лише «навівали собі *міт* про *свою* незвичайну, *величну силу*» та ще й із «героїчністю *самозреченого небачення дійсності*»².

Передусім у поезії *Недовірка* привертає увагу спроба Є. Маланюка не тільки *сакралізувати* (як, наприклад, й у ще одному ранньому вірші *Вітчизна*), але й, так би мовити, «персоналізувати» заклик до національно-визвольної боротьби, або ж *віднайти*, за Ю. Шевельовим, «*стежки до народного серця*»: «Своє / Ти все / За край віддай / І в тім / Своїм / Себе пізнай». А участь у збройних протистояннях з окупантами автор вважає «*святим*» обов'язком кожного українця, здатного взяти до рук зброю: «*Не млій, / А в бій / Без страху йди, – / В тиші / Душі / Себе знайди*»³. І вся подальша мілітарна творчість Є. Маланюка – це різні варіанти заклику до продовження національно-визвольної боротьби з окупантами України. Тож убачати в гаслах захищати свій народ від чужоземної, зокрема російської, інтервенції чи то «більшовизмом», чи то «гітлеризмом», чи навіть «фашизмом» – принаймні недоречно. Однак це робив Ю. Шевельов, зокрема, не проаналізувавши жодного художнього твору начебто прибічників «донцовщини». Отож не тіль-

¹ Є. Маланюк, *Поезії ...*, с. 440.

² Ю. Шерех, *Думки проти течії*, [Новий Ульм] : Україна, 1949, с. 27, 33.

³ Василь Гур, *Недовірка*, «Син України» 1920, 25 вересня, №. 8, с. 5.

ки В. Сосюра, але й Є. Маланюк міг би нарікати на літературного критика-«поліція», зокрема на Ю. Шевельова, котрий також «терзав поета / За те, що любить рідний край». Водночас у цій фронтівій поезії автор окреслює й основного **внутрішнього ворога національної незалежності** – українського «недовірка» до власної держави (такий тип українців Є. Маланюк згодом ще називатиме «**малоросами**»).

Менше аніж через місяць в еміграційному часописі «Син України» з'явилася наступна поезія-заклик Є. Маланюка, лаконічно названа *Гей, на коні!..* За змістом вона так само сповнена **мілітарним романтизмом**, однак за формою змалювання подій написана у більш символістській манері. Розпочинає її опис страшної «бури», під час якої «темні хмари» (а саме – російські окупаційні війська) перед вояками Армії УНР «вже й сонце заслонили» та вкрили весь «обрій», тобто фактично не залишили жодних надій на існування національно суверенної держави. Однак, у візії молодого Є. Маланюка ця явно трагічна «буря» всього лише «грає над ланами», зокрема, над степовою зоною України, де тривали останні бої за національну державність. Може видатися (правда, лише на перший погляд), що поет якось невдало на мить «перемкнув реєстр» звучання власного голосу з, так би мовити, мінорного на мажорний. Однак, враховуючи контекст творчості саме Є. Маланюка, помилки немає. Поет описує лише одну із «**бурь історії**», у якій йому доводилося брати безпосередню участь. В історіософічно-поетичному візіонарії Є. Маланюка чимало метафоричних описів таких «бурь» (війн), які постійно здійснюються між ворогуючими Сходом та Заходом. Так, іще наступ Наполеона на Росію 1812 р. Є. Маланюк метафорично охарактеризував «**романтичною бурєю**»¹.

У 1920-х роках Є. Маланюк сподівався, що нову «романтичну бурю» проти вже більшовицької Росії в Європі здійме Муссоліні, котрий у той час успішно здолав поширення московського комунізму в Італії. Тож коли поодинокі згадки про Муссоліні дозволяють науковцям писати про «**літературний фашизм**»² у творчості Є. Маланюка, то згадки про «романтичну бурю», здійснену Наполеоном ще на початку XIX ст., начебто свідчать і про «**літературний бонапартизм**» письменника.

Та поміж штучними припасовуваннями творчості Є. Маланюка до певних тоталітарних режимів, деякі науковці немовби забувають те, що письменник-воїн був безпосереднім учасником однієї з таких «бурь історії», яку творила не армія Наполеона, Муссоліні чи Гітлера, а нового московського диктатора Леніна, зокрема у 1917–1921 рр. Водночас Є. Маланюк не без підстав з особливою гордістю сприймав збройні протистояння тих часів як одну з «романтичних бурь» світової історії. Адже тоді зруйнувати багатовіковий деспотизм російської імперії випав шанс саме українським збройним силам.

Звісно, за Ю. Шевельовим, уже навіть у фронтівій поезії молодого Є. Маланюка можна вгледіти начебто «героїчність самозреченого **небачення дійсності**» та лише «навіювання собі **міту** про **свою** незвичайну, **величну силу**», а точніше – «силу» Армії УНР, із якої у другій половині 1920 р. залишилася лише

¹ Є. Маланюк, *Поезії ...*, с. 47, 382, 437.

² О. Омелячук, *Літературні ідеали українського вістниківства (1922–1939)*, Київ : Смолоскип, 2011, с. 245.

невелика група найвідданіших ідей української незалежності воїнів. Однак, у такому випадку з аналогічним псевдонауковим снобізмом можна говорити, наприклад, і про подвиг трьох сотень спартанців, овіяний «мітом» у літературах багатьох народів світу. Та якраз навіть ще молодого Є. Маланюка, особливо в порівнянні з іншими письменниками цього періоду (наприклад, із М. Хвильовим, який був політичним «кумиром» Ю. Шевельова), аж ніяк не можна запідозрити в «*небаченні дійсності*».

Як і в дореволюційній *Казці*, так і у фронтовому вірші-заклику *Гей, на коні!*.. Є. Маланюк окреслив протистояння Росії та України в метафізичному, зокрема й есхатологічному, дискурсі. У поезії історична візія *Росії* презентована в образі «*нечистої сили*», яку автор закликав урешті «схаменутись», а натомість спонукав «стрепенутись *козацьку* долю». До свого народу Є. Маланюк звертався із закликами, що їх, як й у фронтових статтях *Чому ми їх не ймемо віри* та *Армія й позашкільна освіта*, чітко обґрунтовував якраз фактами «*бачення дійсності*». Так, у статті *Чому ми їх не ймемо віри* Є. Маланюк бачив, як «червона армія», політично камуфльована під «народну робочу», із «*кривавим ножем лютувала по Україні*»¹. Аналогічну візію катування України Росією Є. Маланюк зобразив і в поезії *Гей, на коні!*..: «Ворог лютий вп'явся в тіло / Любій нашій Україні». Також поет ще раз засвідчив «всю мету» та «всю надію» будь-яких окупаційних урядів депотичної імперії – це «неділима Росія». Однак Є. Маланюк у лаконічній формі, притаманній саме для поетичного тексту, виклав передусім економічно-культурні причини багатовікового поневолення України Росією, що стали вже ментальними рисами народу-окупанта:

Москва любить панувати,
Красти все та грабувати;
Їх ушлавлена культура –
Ненажерлива натура,
Бо свого вони не мають,
Тільки других обдирають.

Автор поезії, обсервуючи економічно-культурне становище України другої половини 1910-х рр., стверджував, що Росія знову прагне «святкувати» перемогу в Україні, будуючи на «святій» для кожного свідомого українця «*руїні*» (зокрема й державної незалежності) «свою долю» як знову потужної світової імперії. Є. Маланюка вражає економічно-культурна розруха в Україні: «А руїна – де не глянеш... / Де не звернешся, не станеш – / Все Москва проклята з'їла!»

Більш розлого трагічні наслідки панування Росії-крадійки над Україною Є. Маланюк зобразив вже у таборовому циклі *Друга руїна*, опублікованому весною 1921 р., тобто напередодні Другого зимового походу. Зрештою після відкриття на весь світ крадіжки Криму та повторної окупації низки регіонів України звинувачення Є. Маланюка, пред'явлені росії, набувають ще більшої наочності. Не менш актуальним на сьогодні є й мілітарний заклик Є. Маланюка до україн-

¹ Панас, *Чому ми їх не ймемо*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.

ців, що, як і в *Думі* гетьмана І. Мазепи, вказує єдиний шлях припинення багатовікової агресії Росії:

Тільки може їх спинити
Гостра шабля й наша воля;
Всіх їх може засліпити
Наша власна ясна доля.

Молодий Є. Маланюк закликав українців об'єднуватися на національному, а не політичному підґрунті, переконуючи, що лише «спільні сили розвіють» вікову окупацію України Росією. Потужно лунають і його мілітарні гасла-повтори до українського чоловіцтва: «Гей, на коні, в чисте поле / Ворогам назустріч сімло! / Їхні лави всі розбити, / Їхнім трупом поле вкрити – / То-то любо, то-то мило!»; «Гей, на коні, в степ широкий! / Воля наш девіз високий, / Нумо ж волі добувати!» Наприкінці поезії Є. Маланюк дещо ширше презентував і перспективу «ясної долі» для співвітчизників, персоніфікуючи майбутнє рідної землі в державницькому абрисі Матері: «Хай завітчана квітками / Встане з пишними ланами / Україна, наша Мати»¹.

На жаль, заклики Є. Маланюка не пролунали в Україні, адже тижневик «Син України» виходив у Варшаві. Та й, очевидно, відправляючи свої вірші до редакції, Є. Маланюк цілком усвідомлював, що його мілітарно-поетичні кличі не почують українські маси. Однак їх могло почути українське вояцтво, котре вже частково перебувало в таборах інтернованих на території Польщі (передусім січові стрільці), а також мешканці Галичини та Волині. Зрештою, можливо, були сподівання, що окремі випуски «Сина України» все ж потраплять і на територію, окуповані російськими більшовиками. Та попри те, 1 листопада 1920 р., напередодні поразки національно-визвольної боротьби, у газеті була опублікована остання фронтова поезія Є. Маланюка, надіслана зі степів України, яка має назву – *Заклик*. Вона немов фінальна «телеграма» з поля бою з проханням про порятунок. У вірші також чимало *мілітарного романтизму*, водночас у ньому вже відчувається і *трагічний реалізм* (катастрофічна приреченість) української історії.

У поезії передусім лунає заклик до національних воїнів-добровольців, котрі повинні позбутися страху загинути задля ідеї «вільної України». Адже у ній щасливими будуть жити нащадки українського роду, правда, переважно не тих юнаків, які власних дітей ще не мали, але, як і Є. Маланюк, готові були вмерти задля державного майбуття. Згодом порушену в поезії тему Є. Маланюк більш розлого розвинув у таборовому вірші *Дітям і внукам*. Поезія *Заклик* та аналогічні фронтові вірші – це своєрідні «документи доби» (згодом у *Книзі спостережень* Є. Маланюк під такою ж рубрикою опублікував і деякі власні статті). Вони є також і позачасовими зверненнями воїнів Армії УНР (зокрема, і вбитих в українських степах російськими окупантами та їх місцевими поплічниками) до нащадків, котрі житимуть у вже «вільній Україні» та захищатимуть її у нових боях із Росією.

¹ Василь Гур, *Гей, на коні!...*, «Син України» 1920, 16 жовтня, № 11, с. 4.

У поезії *Заклик* відчутний і перегук мотивів, які наявні ще у дореволюційній *Казці* Є. Маланюка. Так, автор, згадуючи «тяжкі лихоліття» України», знову констатує, що вже «цілі століття» «край наш тяжко був закутий», його «топтав наш ворог лютий, / Нищив все і дух гнобив наш, / Марнував найкращі мрії, / Крав укохані надії». Тож, як і в *Казці*, автор закликав українців до битви, однак не до віртуальної, як у дореволюційному творі, а вже до цілком реальної, яка точилася у «просторі широкому» степів України. До бою поет-воїн заохочував та навіть немовби «підганяв» співвітчизників, зокрема, і *мілітарною романтикою* слави *козацьких* предків:

Так хуткіш у чисте поле,
Де вітрець з травною шепче,
Де з дібровою говорить, –
На старих гробах козацьких
Він про славу їх розкаже;
Хай же кожний з нас покаже,
Чого хоче Україна!
Гей, світи ж нам, **наша зоре!**¹

Рівно через двадцять днів із часу публікації поезії українська «зоря» над степовими просторами України для воїнів УНР немовби «погасла». Під потужним натиском російських військ та їхніх українських поплічників, до котрих зокрема належали й М. Хвильовий та В. Сосюра 21 лютого 1920 р., залишки вояцтва УНР змушені були перейти річку Збруч та опинитися на території України, яка на той час належала Польщі. І вже в таборах інтернованих «**Наша зоря**» наприкінці того ж таки 1920 р. знову «засвітила» вже як періодичне видання воїнів Армії УНР. Власне саме у цьому журналі у вересні наступного року Є. Маланюк оприлюднив новий «заклик»: перетворити національне мистецтво на потужну зброю у визвольній боротьбі з окупантами України, аби все ж таки завершити її майбутньою перемогою.

Водночас варто наголосити, що еміграційна література 1920–1930-х років явище доволі строкате, яке потребує передусім ретельних досліджень щодо її періодизації та ґрунтовної систематизації, зокрема, й ідейно-політичної. Спроби презентувати її в топонімічно-журнальних рамках чи то «празької школи», чи то «вісниківства» занадто спрощують і політизують творчий доробок письменників-емігрантів. Водночас із аналізу лише окремих текстів Є. Маланюка, активного учасника національно-визвольної війни 1917–1921 рр., робимо висновок, що «еміграційний поріг» він переступив уже з чітко сформованим національно-державницьким світоглядом. Навіть більше, у другій половині 1920 р., коли УНР в особах її чільних представників та воїнства вже частково перебувала в еміграційних «вагонах», Є. Маланюк (на відміну, наприклад, від В. Сосюри чи М. Хвильового) публічно заявив про себе як про творчо та ідейно сформованого поета. Тож його цілком можна вважати *чільним представником нової генерації національно-політичних письменників*, світогляд котрих формувався не під чийось виключно «книжним» впливом (зокрема, В. Липинського, Д. Донцова чи

¹ Василь Гур, *Заклик*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 4.

навіть молодшого за віком Ю. Липи, як твердять про Є. Маланюка¹), а безпосередньо з перебігу історичних реалій національно-визвольної війни 1917–1921 рр. та її трагічних для українського народу наслідків.

Тож, досліджуючи генезу феномена української еміграційної поезії 1920–1930-х років, потрібно враховувати, що зароджувалася вона передусім у колах українських військових, зокрема воїнів Армії УНР, котрі безпосередньо брали участь у національно-визвольній війні, а після її поразки опинилися переважно в таборах інтернованих на території Польщі. Однак такі термінологічні окреслення, як «празька школа» й «вісниківство» дивним чином оминають фіксацію цих історично важливих фактів. Та й належать вони постколоніальним ученим В. Державину і Ю. Шевельову, котрі, зокрема як науковці, у міжвоєнний період доволі успішно співпрацювали з кремлівською окупаційною системою. Україну вони покинули лише в період Другої світової війни, але ніколи ґрунтовно та системно не займалися вивченням української еміграційної літератури, зокрема й початку 1920-х років.

Також не слід забувати, що Є. Маланюк, на відміну від інших поетів, у своїх текстах ніколи не оспівував (а отже – не підтримував) злочинів ні «більшовизму», ні «фашизму», ні «нацизму». Натомість він мріяв про ідейно-мілітарну протидію європейської цивілізації агресивному наступу російської азіатчини. Дійсно, у міжвоєнний період якийсь час письменникові здавалося, що новий бій Європи проти Росії очолить (як у минулому столітті Наполеон) саме Б. Муссоліні, який на початках доволі успішно боровся з поширенням московського більшовизму в Італії. Та цього не сталося. Однак цивілізаційний бій Заходу та Сходу, який вимріяв Є. Маланюк, відбувається на теренах України вже в XXI ст. І ведуть його воїни, які є героїчними нащадками не тільки українського козацтва, але й вояків Армії УНР.

References

- Aheieva V., *Teksty z podviinym dnom*, [u:] Tyzhden, 30 chervnia 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podviinym-dnom/> (24.03.2023) // Агеєва В., *Тексти з подвійним дном*, [у:] Тиждень, 30 червня 2019. <https://tyzhden.ua/teksty-z-podviinym-dnom/> (24.03.2023).
- Biletskyi O., Kryzhanivskiy S., Novychenko L. ta in., *Istoriia ukrayinskoyi literatury. T. II. Ukrayinska radianska literatura*, Kyiv : V-vo Akademiyi nauk URSR, 1950, s. 53–54 // Білецький О., Крижанівський С., Новиченко Л. та ін., *Історія української літератури. Т. II. Українська радянська література*, Київ : В-во Академії наук УРСР, 1950, с. 53–54.
- Hrebenuk H., *Borys Antonenko-Davydovych zhaduie Sosiuru*, [u:] Nezbornyma natsiia. <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24.03.2023) // Гребенюк Г., *Борис Антоненко-Давидович згадує Сосюру*, [у:] Незборима нація. <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=2074> (24.03.2023).
- Horbatiuk V., «Hrizna zbroia «kozaka Siusiury», «Literaturna Ukrayina» 2007, 23 serpnia, № 32, s. 1 // Горбатюк В., *Грізна зброя «козака Сюсюри*», «Літературна Україна» 2007, 23 серпня, № 32, с. 1.

¹ Ю. Войчишин, «...Ярий крик і біль тужавий»: Поетична особистість Євгена Маланюка, Київ : Либідь, 1993, с. 51.

- Hur Vasył, *Hei, na koni!..*, «Syn Ukrainy» 1920, 16 zhovtnia, № 11, s. 4 // Гур Василь, *Гей, на коні!..*, «Син України» 1920, 16 жовтня, № 11, с. 4.
- Hur Vasył, *Nedovirkam*, «Syn Ukrainy» 1920, 25 veresnia, № 8, s. 5 // Гур Василь, *Недовіркам*, «Син України» 1920, 25 вересня, № 8, с. 5.
- Hur Vasył, *Zaklyk*, „Syn Ukrainy” 1920, 1 lystopada, № 14, s. 4 // Гур Василь, *Заклик*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 4.
- Krupach M., «*Natsionalnyi heroi*» u roli «*klasovoho voroha*»: *geneza khudozhno-propahandystskykh metamorfoz*, Ukrainiske literaturoznavstvo, Lviv : LNU im. I. Franka, 2020, vypusk 85, s. 38–50 // Крупач М., «*Національний герой*» у ролі «*класового ворога*»: *гене́за художньо-пропагандистських метаморфоз*, «Українське літературознавство», Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2020, випуск 85, с. 38–50.
- Krupach M., *Nevidomyi Yevhen Malaniuk*. V. Zaponiuk – *utaïemnychenyi psevdonom Ye. Malaniuka*, Dzvin 2006, № 5–6, s. 114–119 // Крупач М., *Невідомий Євген Маланюк*. В. Запонюк – *утаємничений псевдонім Є. Маланюка*, «Дзвін» 2006, № 5–6, с. 114–119.
- Krupach M., *Poshuky dotaborovykh publikatsii Yevhena Malaniuka (1916–1917 ta 1920 rokiv)*, «Ukrainske literaturoznavstvo», Lviv : LNU im. I. Franka, 2013, vypusk 77, s. 3–44 // Крупач М., *Пошуки дотаборових публікацій Євгена Маланюка (1916–1917 та 1920 років)*, «Українське літературознавство», Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013, випуск 77, с. 3–44.
- Malaniuk Ye., *Poezii*, Lviv : Feniks Ltd, 1992 // Маланюк Є., *Поезії*, Львів : Фенікс Лтд, 1992.
- Omelchuk O., *Literaturni idealy ukrainskoho vistnykivstva (1922–1939)*, Kyiv : Smoloskur, 2011 // Омельчук О., *Літературні ідеали українського вістниківства (1922–1939)*, Київ : Смолоскип, 2011.
- Panas, *Chomu ty yikh ne ymeto*, «Syn Ukrainy» 1920, 1 lystopada, № 14, s. 3 // Панас, *Чому ти їх не йметьо*, «Син України» 1920, 1 листопада, № 14, с. 3.
- Pecherskyi A., *Haidamaka Volodymyr Sosiura: do 125-richchia vid dnia narodzhennia*, [u:] ArmiaInform. Sichen 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023) // Печерський А., *Гайдамака Володимир Сосюра: до 125-річчя від дня народження*, [у:] АрміяІнформ. Січень 2023. armyinform.com.ua/2023/01/06/gajdamaka-volodymyr-sosyurado-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya (24.03.2023).
- Sherekh Yu., *Dumky proty techii*, [Novyi Ulm] : Ukraina, 1949, s. 27, 33 // Шерех Ю., *Думки проти течії*, [Новий Ульм] : Україна, 1949, с. 27, 33.
- Simovych V., «*Velykyi Liokh*» Tarasa Shevchenka, «Visnyk SVU» 1915, № 11–12, s. 9 // Сімович В., «*Великий Лях*» Тараса Шевченка, «Вісник СВУ» 1915, № 11–12, с. 9.
- Slaboshchytskyi M., *25 poetiv ukrainskoi diaspori*, Kyiv : Yaroslaviv Val, 2006 // Слабошпичський М., *25 поетів української діаспори*, Київ : Ярославів Вал, 2006.
- Sosiura V., *Chervona zima*. Poezii, Kharkiv : Vseukrlito, 1922, s. 3–4 // Сосюра В., *Червона зіма*. *Поезії*, Харків : Всеукрліто, 1922, с. 3–4.
- Sosiura V., «*Ть, як і я...*», [u:] Bahattia. Borys Antonenko-Davydovych ochyma suchasnykiv, Kyiv : V-vo im. O. Telihi, 1999, s. 159–160 // Сосюра В., «*Ти, як і я...*», [у:] Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників, Київ : В-во ім. О. Теліги, 1999, с. 159–160.
- Sosiura V., *Z tynuloho*, «Chervonyi shliakh» 1926, № 10, s. 149 // Сосюра В., *З тинуло́го*, «Червоний шлях» 1926, № 10, с. 149.
- Voichyshyn Yu., «*...Yaryi kryk i bil tuzhavyi*»: *Poetychna osobystist Yevhena Malaniuka*, Kyiv : Lybid, 1993, s. 51 // Войчишин Ю., «*...Ярий крик і біль тужавий*»: *Поетична особистість Євгена Маланюка*, Київ : Либідь, 1993, с. 51.

Zaponiuk V., *Z tsyklu «Pisni bahnetiv»*, «Syn Ukrainy» 1921, 8–15 travnia, № 15–16, s. 3 //
Запонюк В., *З циклу «Пісні багнетів»*, «Син України» 1921, 8–15 травня, № 15–16,
с. 3.

Микола Крупач – доцент катедри української літератури імені академіка
Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-0911-1693
Email: mykola.krupach@lnu.edu.ua